

Деякі аспекти кримінологічної характеристики жінок-жертв насильства в сім'ї

В статті проаналізовано деякі віктимологічні характеристики особистісних і поведінкових особливостей жінок-жертв насильства в сім'ї, в тому числі залежність рівня віктимності від віку, освіти, соціального статусу жертви. В статті обґрунтована позиція автора про те, що існуючі гендерні стереотипи стосовно жінок-жертв насильства в сім'ї не відповідають дійсності, а низька ефективність заходів з попередження насильства в сім'ї, вжитих правоохоронними органами призводить до підвищення рівня віктимності жертви.

Ключові слова: насильство в сім'ї, жінка-жертва, віктимність, злочини пов'язані з насильством в сім'ї, гендерні стереотипи.

В статье проанализированы некоторые виктимологические характеристики личностных и поведенческих особенностей женщин-жертв насилия в семье, в том числе зависимость уровня виктимности от возраста, образования, социального статуса жертвы. В статье обоснована позиция автора о том, что существующие гендерные стереотипы в отношении женщин-жертв насилия в семье не соответствуют действительности, а низкая эффективность действий по предупреждению насилия в семье, принятых правоохранительными органами приводит к повышению уровня виктимности жертвы.

Ключевые слова: насилие в семье, женщина-жертва, виктимность, преступления связанные с насилием в семье, гендерные стереотипы.

The article analyzes some victimological characteristics of personal and behavioural specifics of women - victims of domestic violence, including the dependence of victimological behaviour on age, education, social status of the victim. The author's position that existing gender stereotypes about women - victims of domestic violence are not true, and low effectiveness of measures on domestic violence prevention taken by law enforcement agencies leads to increased victimological behaviour of victim.

Keywords: domestic violence, women – victims of domestic violence, crimes related to domestic violence, gender stereotypes.

Актуальність теми. Проблема насильства в сім'ї є широко розповсюджена в Україні. За час існування в Україні спеціального законодавства спрямованого на попередження насильства в сім'ї та захист потерпілих від такого насильства багато науковців приділяють значну увагу цій проблемі, в тому числі її кримінологічним аспектам.

Однак, зважаючи на значний рівень латентності більшості злочинів, пов'язаних із насильством в сім'ї та недоліки статистики правоохоронних органів і суду, основна увага науковців приділяється вивченню кримінологічної характеристики та віктимологічних особливостей поведінки жінок-жертв тяжких злочинів вчинених у сім'ї. Значна увага приділяється також вивченню зв'язків та впливу зловживання алкоголем на поведінку жертви і запобігання насильства в сім'ї. Водночас за межами сфери тяжких насильницьких злочинів існує брак комплексних досліджень жінок-жертв насильства в сім'ї, особливості їх поведінки та факторів, які впливають на цю поведінку, стосунків жертви із кривдником та механізмів попередження насильства. Дослідження цих питань ускладнене також недоліками та відсутністю адекватної гендерно-сегрегованої статистичної інформації стосовно різних аспектів насильства в сім'ї та злочинів, пов'язаних із насильством в сім'ї.

Аналіз останніх досліджень. Кримінологічна характеристика жертви насильства в сім'ї, механізми злочинів, які вчиняються щодо жінок, були об'єктами досліджень Ю.М. Антоняна, В.В. Вандишева, О.М. Гуміна, П.С. Дагеля, І.М. Даньшина, О.М. Джужи, А.І. Долгової, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, А.О. Йосипів, В.Є. Квашиса, О.О. Кваши, В.П. Коновалова, М.Й. Коржанського, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, К.Б. Левченко, В.В. Лунєєва, В.С. Малишева, М.І. Мельника, О.М. Мойюка, В.О. Меркулової, О.Є. Михайлова, В.С. Мінської, Є.М. Моїсеєва, В.І. Полубинського, В.Я. Рибальської, Д.В. Рівмана, В.О. Тулякова, Л.В. Франка, Г. Хентіга, Г.І. Чечеля, В.І. Шакуна, О.Ю. Юрченко та інших.

Переважають результати наукових досліджень різних аспектів насильства в сім'ї свідчать про те, що насильством в сім'ї уражені різні категорії осіб незалежно від віку, професії, освіти тощо. Разом з цим, більшість осіб, які вчинюють таке насильство, характеризуються низьким рівнем культури та інтелекту, неспроможністю до ефективного пошуку шляхів розв'язання конфліктів. Досить часто це явище супроводжується такими негативними явищами, як зловживання спиртними напоями, наявність тих чи інших психічних аномалій, провокуюча поведінка з боку потерпілих тощо. У більшості випадків насильство спрямовується на жінок [6, 124].

Однак багато практичних питань, які стосуються специфіки віктимологічної профілактики злочинів, які вчиняються щодо жінок у сім'ї та запобігання насильства щодо жінок у сім'ї висвітлені недостатньо. Вивченню кримінологічної характеристики та віктимологічних особливостей поведінки жінок-жертв насильства в сім'ї, які не стали жертвами тяжких злочинів, приділено недостатню увагу. Не достатньо досліджуються питання впливу реакції зовнішнього оточення, в тому числі правоохоронних органів, суду та інших уповноважених державою органів на поведінку жертви та запобігання насильству щодо жінок у сім'ї.

Мета роботи. Дана стаття має на меті розкрити та проаналізувати деякі віктимологічні характеристики особистісних і поведінкових особливостей жінок-жертв насильства в сім'ї.

Основний матеріал. Про серйозність проблеми насильства в сім'ї для України свідчать результати досліджень та статистика правоохоронних органів. Так, результати опитування населення України, що було проведено за сприяння ПРООН наприкінці 2009-на початку 2010 рр., засвідчили, що майже половина (44%) населення потерпає від різних форм насильства в сім'ї, при чому його третина стикається з жорстоким поводженням з боку членів сім'ї вже у дитячому віці [9, 196]. За результатами проведеного О.М. Гуміним дослідження, особи, які постраждали від фізичного насильства, для кривдника були: чоловіком – 32,6 %, дружиною – 51,7%, сином – 39,3%, донькою – 50,6%, бабусею – 36%, матір'ю – 49,4%, онуком – 40,4%, рідною сестрою – 34,8% [1, 196]. Ми погоджуємось з такими висновками досліджень, які свідчать про те, що найчастіше жертвами насильства в сім'ї є жінки та діти, а насильство в сім'ї є однією з форм гендерно-зумовленого насильства.

Деякі науковці пов'язують підвищений рівень віктимності жінок з такими анатомо-фізіологічними особливостями жіночого організму (особливості будови тіла, кісток, м'язової, серцево-судинної, дихальної систем тощо); особливостями психічних процесів жінки (особливості чуттєвої, вольової, емоційної та підсвідомої сфери); віковими особливостями та станом здоров'я жінки; материнськими функціями; виконанням певних соціальних функцій чи ролей; неналежними умовами соціалізації та соціальної

адаптації жінки (аморальний та паразитичний спосіб життя, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, захопленість азартними іграми тощо); специфікою поведінки жінок-жертв злочинів [11, 11]. Стосовно віктимності жінок-жертв насильства в сім'ї можна погодитись із тим, що рівень віктимності може бути пов'язаним із такими факторами як, материнські функції, стан здоров'я та вікові особливості жінки, а також виконанням певних соціальних ролей.

Захист жінок-жертв насильства в сім'ї та запобігання насильству в сім'ї значною мірою ускладнюються існуючими гендерними стереотипами стосовно ролі жінки у сім'ї та прийнятності такого виду насильства, а також стереотипними уявленнями про те, що від насильства в сім'ї потерпають виключно маргіналізовані верстви населення з низьким рівнем культури та освіти, що насильство в сім'ї є наслідком зловживання алкоголем, аморальної чи іншої негативної поведінки жертви, яка перебуває у економічно-залежному від кривдника становищі.

Водночас дослідження, проведені організаціями, які надають безпосередні послуги потерпілим від насильства в сім'ї, свідчать про те, що такі стереотипні уявлення не завжди відповідають дійсності.

Протягом травня 2012 – січня 2013 років було проведено дослідження, в рамках якого опитано та проаналізовано справи 198 клієнток Західноукраїнського центру «Жіночі перспективи», які зверталися за допомогою до організації у випадках насильства в сім'ї (надалі – Дослідження).

Дослідження передбачало аналіз соціального портрету потерпілих та кривдників; основних аспектів насильства в сім'ї, таких як тривалість, частота та форми насильства; звернення потерпілих за допомогою та реагування державних органів на звернення потерпілих від насильства в сім'ї. Крім того, було проведено порівняльний аналіз результатів цього опитування з результатами аналогічного дослідження, яке було проведено у 2006-2007 роках.

Більшість жінок, охоплених дослідженням проживають у м. Львові - 56,3%, 15,2% - проживають у містах Львівської області, 6,7% - селища міського типу, 21,8% - у селах. Ці дані незначно відрізняються від розподілу респонденток за місцем проживання у попередньому дослідженні 2007 року.

Як і в попередньому дослідженні переважна більшість жінок мають дітей - 96,0% (91,4% у 2007 році). Одну дитину мають половину респонденток - 53,3%, двох дітей – 30,3%, трьох дітей мають 8,0% жінок, четверо дітей – 2,7%, п'ятеро дітей – 1,3%. У дослідженні 2007 року більшість респонденток (54,3%) мали двох дітей, одну дитину – 29,6%.

Дослідження показує, і ми погоджуємось із такими висновками, що проблема насильства в сім'ї стосується різних сімей, незалежно від віку, освіти чи соціального статусу. Розподіл жертв насильства, охоплених дослідженням по віку був наступний: 16-25 років – 8,0%, 26-35 років – 40,0%, 36-45 років – 33,3%, 46-55 років – 10,7%, 56 років і більше – 8,0%. Ці результати не суперечать даним інших досліджень, відповідно до яких підвищену віктимність мають вікові групи 31-35 років та 46-50 років [5, 24], а також думці інших науковців, які пов'язують підвищену віктимність вікової підгрупи 25 до 45 років з тим, що цей вік відповідає періоду найбільшої соціальної активності, загостренню індивідуально-психологічних конфліктів, накопиченню емоційно-психологічних переживань за своє майбутнє, відсутністю почуття закоханості, що посилюється подружніми зрадами [2, 11].

Половина жінок, які звернулися за допомогою перебували у зареєстрованому шлюбі – 52,%. Понад 40% жінок, на момент звернення за захистом від насильства в сім'ї вже розірвали шлюб. Це підтверджує гіпотезу про те, що розірвання шлюбу, як правило не є ефективним засобом запобігання насильства в сім'ї – кривдник продовжує вчиняти насильство і після розірвання шлюбу, і навіть за умов окремого проживання з жертвою.

Майже половина жінок (49,3%), які звернулися за допомогою з приводу насильства в сім'ї мають базову вищу та середню спеціальну освіту. У дослідженні 2007 року цей показник складав 22,0%, а 46,3% жінок, охоплених дослідженням мали вищу освіту. Таким чином, якщо 5 років тому жінки-жертви насильства в сім'ї з вищим рівнем освіти були більш схильні звертатися за допомогою від насильства в сім'ї до сторонніх осіб та організацій, то зараз тенденція змінюється.

Дослідження не є репрезентативним стосовно всіх жертв насильства в сім'ї, оскільки ним охоплено виключно групу жінок-жертв насильства в сім'ї, які вже звернулися за допомогою, та не охоплено жертв латентних злочинів, вчинених у сім'ї. Вважаємо, що саме тому його результати дещо суперечать думці деяких науковців, про те, що злочини вчинені у сім'ї найчастіше вчинюються стосовно членів сім'ї з невисоким освітнім рівнем [8, 232]. Вважаємо вірною думку науковців про те, що низький освітній і культурний рівень жертви не дозволяє оцінити обстановку, можливі наслідки агресивної поведінки, а отже і звернутися за захистом до компетентних органів, які здійснюють захист інтересів особи [8, 232]. Однак, фактор рівня освіти не є визначальним для рівня віктимності жертви насильства в сім'ї, оскільки рівень віктимності зумовлюється, як правило, цілим комплексом факторів, включаючи і рівень освіти. Така думка була висловлена науковцями, які вважають, що самостійна роль освітнього рівня як фактора підвищеної віктимності жінки є перебільшеною [3, 274].

Дослідження знову, як і попереднє дослідження 2007 року, спростовує міф про те, що насильство в сім'ї відбувається у сім'ях, де жінка повністю економічно залежна від чоловіка – оскільки більшість жінок (65,3%) – потерпілих від насильства в сім'ї, охоплених дослідженням – працюють, та мають хоча б мінімальні доходи – майже половина респонденток (46,7%) мають доходи 1-2 тисячі гривень [7, 7]. Ці дані відповідають результатам інших досліджень, відповідно до яких тільки близько третини (36,0 %) жертв кримінального насильства в сім'ї на момент вчинення злочину утримувались злочинцем або іншим членом сім'ї [6, 124]. Питання економічної залежності жертви насильства в сім'ї тісно пов'язане із питанням спільного проживання з кривдником та забезпеченості житлом. Порівняно з дослідженням 2007 року збільшилась кількість жінок, які проживають окремо від кривдника. Якщо у дослідженні 2007 року разом з кривдником проживали 65,9% респонденток, то у 2012 – тільки 38,7%. Такі показники, можуть свідчити про те, що більше жінок вирішили та знайшли можливість піти від кривдника. З іншої сторони, той факт що, 61,3% респонденток проживають окремо від кривдника, однак це не захищає їх від насильства – свідчить про недосконалість законодавства та реакції правоохоронних органів та служб у сфері попередження насильства в сім'ї та захисту прав потерпілих від такого насильства. Переважна більшість жінок охоплених дослідженням (74,6%) мають власне житло (29,3%) чи є співвласниками житла разом з іншими членами сім'ї, в тому числі і кривдником (45,3%) [7, 8].

Як і в попередньому дослідженні 2007 року Дослідження ще раз підтвердило те,

що жінки і надалі дуже рідко звертаються за допомогою після перших випадків насильства у сім'ї: 36% жінок охоплених дослідженням потерпають від насильства більше 5 років (37,8% у 2007 році), 41,3% - від 2 до 5 років. Ці дані підтверджують результати інших досліджень, відповідно до яких 94,9 % потерпілих від насильства в сім'ї зазначали, що злочину передували сімейні конфлікти, які за словами 35,5 % респондентів тривали кілька місяців. Причому 88,8 % опитаних заявили, що конфлікти в їхніх сім'ях супроводжувалися насильницькими діями [6, 124].

Вважаємо об'єктивними результати дослідження, які підтверджують гіпотезу про те, що молоді жінки швидше починають звертатися за допомогою: 33,3% респонденток віком 16-25 років звернулися за допомогою, маючи досвід насильства менше 5 місяців, серед респондентом вікової категорії 26-35 та 36-45 років таких було відповідно 6,7% та 4,0%. Половина респонденток 46-55 років та старших 56 років вперше звернулися за допомогою після більш ніж 5 років життя в умовах насильства. Загалом, переважна більшість респонденток віком 46-55 років – 87% звернулися за допомогою після більш ніж 2 роки насильства в сім'ї, і 100% респонденток віком понад 56 років звернулися за допомогою після більш ніж 2 роки насильства в сім'ї [7, 13].

Як і попереднє дослідження 2007 року це дослідження показує, що майже половина жінок, які звернулися за допомогою (44,0%) потерпають від насильницької поведінки кривдника частіше ніж щотижня – відповідно 32,9% у 2007 році [7, 13]. Ще 40% респонденток живуть в умовах, коли випадки насильства трапляються раз на місяць і частіше, у 2007 році це показник був 35,4%. Порівняно з дослідженням 2007 року зменшилась кількість жінок, які потерпають від насильства щоденно – 17,1% у 2007 році та 8% у 2012 році [7, 14].

Таким чином, можна говорити про те, що у переважній більшості випадків насильство в сім'ї відбувається постійно і протягом тривалого часу – жінка та діти фактично живуть в умовах перманентного насильства. Це дуже важливо розуміти та враховувати фахівцям як правоохоронних органів та суду, так і соціальних служб, у випадках роботи з потерпілими від насильства в сім'ї.

Ми вважаємо, що така ситуація зумовлена низкою соціально-економічних факторів, психічним та психологічним станом жертви. Погоджуємось із думкою, що жінка – жертва може відчувати сором від того, як з нею поведуться або вважати себе винною у своїх нещастях. Це спонукає її приховувати випадки насильства і утримує від розриву шлюбних стосунків. Часто жінка, яка потерпає від насильства, знаходиться зі своїм чоловіком в стосунках токсичної або залежної любові, реалізує сценарій «рятивниці». Така жінка щиро впевнена, що вона і тільки вона може допомогти своєму чоловікові розв'язати його проблеми. Вона сподівається, що коли «його життя налагодиться» (він кине пити, знайде роботу або позбудеться злостивців тощо), то він одразу ж перестане знущатися з неї. Зазвичай цього не відбувається, і жінка знаходить інші об'єктивні пояснення насильницьким діям свого чоловіка. Жінка може просто боятися свого насильника, який погрожує, що вб'є її або дітей, якщо вона піде. І ці погрози не безпідставні: дослідження, проведені у США, свідчать, що жінки, які покинули своїх кривдників, на 75% більше ризикують бути вбитими, ніж ті, хто зберігає стосунки [4, 81-82]. Ми погоджуємось із такою думкою, оскільки і в Україні частота рецидивних насильницьких злочинів щодо жінок-жертв насильства в сім'ї, які проживають окремо від кривдника є досить значним.

Як і в попередньому дослідженні 2007 року переважна більшість жінок, охоплених

дослідженням — 65,3% (78,0% у 2007 році), зверталися за допомогою до сторонніх осіб, до того як звернулись до організації особисто. З них, у багатьох випадках, перед зверненням до державних органів жінки звертаються за допомогою до близьких людей: родичів, знайомих і друзів — 18,4%, до церкви — 10,2% [7, 18].

Серед звернень до державних органів переважають звернення до міліції — 65,3% (81,3% у 2007 році) та до суду — 46,9% (56,3% у 2007 році). Як і в попередньому дослідженні 2007 року, в середньому жінка зверталась до міліції 7 разів. 39% респонденток звертались до міліції 2-4 рази, до того, як звернутись до нашої організації, а 39% респонденток зверталися до міліції понад 10 разів. У більшості випадків (55,8%) реакцією міліції на звернення з приводу насильства в сім'ї є винесення кривднику офіційного попередження про вчинення насильства в сім'ї. Тільки у 30,8% випадків було складено протокол про адміністративне правопорушення. А роз'яснення потерпілій про її права та послуги, якими вона може скористатися відбулось тільки у 17,3% випадків. 11,5% респонденток не змогли відповісти на питання про вжиті міліцією заходи по їх заяві.

Для того, щоб захистити себе та дітей від насильства в сім'ї, 72% жінок, охоплених дослідженням, зверталися за допомогою до міліції. При цьому, менше половини респонденток 41,7% стикалися з проблемами при зверненні до міліції [7, 21]. Це демонструє позитивні зміни у якості реагування працівників міліції на випадки насильства в сім'ї та звернення потерпілих, оскільки у дослідженні 2007 року цей показник був 79,2% [7, 21].

41,7% жінок зустрілися з проблемами при зверненні до міліції у зв'язку із зверненням до них щодо насильства в сім'ї. Серед них: байдужість - 75,0%, хамство - 50,0%, звинувачення у провокації насильства - 20,0%, переконували не подавати заяву — 25,0%, відмова у прийнятті заяви — 5,0%, відмова видати копії висновку експертизи, постанови про відмову у порушенні кримінальної справи, документів, з якими особа має право ознайомлюватись — 20,0%, погрози притягнути до відповідальності у випадку повторних звернень — 10,0%, інше проблеми — 20,0% [7, 21].

Таким чином, з аналізу звернень потерпілих від насильства в сім'ї до правоохоронних органів можна зробити висновок про деяке покращення реагування працівників міліції на випадки насильства в сім'ї та ставлення до потерпілих, однак і надалі ефективність реагування залишається низькою, зважаючи на низьку ефективність офіційних попереджень, які застосовуються у переважній більшості випадків та незначне застосування притягнення кривдника до адміністративної відповідальності, і зокрема нульове застосування захисних приписів та скерування на проходження корекційних програм. Переважна більшість жінок-жертв повідомили, що відсутність ефективного реагування з боку міліції у багатьох випадках спричиняло зростання агресії кривдника та його переконання у безкарності і відповідно повторні випадки насильства. Через це багато жертв боялись звертатись до міліції при наступних випадках насильства.

Висновки. Таким чином, зважаючи на вищевказане, можна зробити наступні висновки.

У переважній більшості випадків жінки-жертви насильства в сім'ї звертаються зі скаргами про насильство в сім'ї вже після тривалого досвіду потерпання від насильства. У таких випадках насильство в сім'ї відбувається постійно і протягом тривалого часу — жінка та діти фактично живуть в умовах постійного насильства.

Молоді жінки швидше починають звертатися за допомогою у випадках насильства

в сім'ї, а жінки старші 45 років переважно звертаються за допомогою після більш ніж 2 роки насильства в сім'ї.

Розірвання шлюбу та окреме проживання, не завжди є вирішенням проблеми насильства в сім'ї – кривдник продовжує вчиняти насильство і після розірвання шлюбу жертвою і навіть за умов окремого проживання.

Більшість жінок–потерпілих від насильства в сім'ї, які звертались за допомогою до громадської організації, не є повністю економічно залежні від кривдника.

Низька ефективність заходів з попередження насильства в сім'ї, вжитих правоохоронними органами до злочинця, спричиняють зневіру жертви у можливість захисту та небажання повторного звернення до правоохоронних органів, що відповідно призводить до підвищення рівня віктимності жертви.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гумін О.М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи: монографія / О.М. Гумін. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 360 с.
2. Говор Ю.О. Запобігання органами внутрішніх справ насильницьким злочинам щодо жінок у сім'ї: автореф.дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю.О.Говор. – Львів, 2011. – 20 с.
3. Говор Ю. О. Віктимологічні особливості поведінки жінок, які стали жертвами насильницьких злочинів / Ю. О. Говор // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія юридична). – 2009. – Вип. 4. – С. 269–281.
4. Кочемировська О. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / Авт.Кочемировська О., Стрейсяну Д.Й., Христова Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.
5. Квашис В.Е. Зарубежное законодательство и практика защите жертв пре ступлений. – М. 1996.
6. Джужа О.М. Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї: Навч. посіб. / За заг. ред. О.М. Джужі, І.В. Опришка, О.Г. Кулика. - К.: Національна академія внутрішніх справ України. - 2005. - 124 с.
7. Результати дослідження «Насильство в сім'ї: основні аспекти, доступ потерпілих до послуг та до правосуддя». Західноукраїнський центр «Жіночі перспективи». – Львів, 2014.
8. Ривман Д.В. Віктимологія. / Ривман Д.В., Устимов В.С. – СПб., 2000. – с.232
9. Судовий розгляд справ, пов'язаних з вчиненням насильства в сім'ї в Україні: проблеми відповідності міжнародним стандартам та шляхи вдосконалення. Науково-практичний посібник /Євсюкова М.В., Христова Г.О., Шаповалова О.А. та ін. / За заг. ред. Шаповалової О.А., Павлиш С.О. - К.: ТОВ «Компанія «Ваїте», 2011. – 196 с.
10. Трохим І.Б. Подолання насильства в сім'ї: український та міжнародний досвід / Трохим І.Б., Федькович Г.В., Чумало М.С. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 112 с.
11. Чеханюк Л. В. Профілактика віктимної поведінки жінки як жертви злочинного посягання: автореф.дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л.В.Чеханюк. – К., 2010. – 20 с.